

CENGİZ HAN: TANRI'NİN OĞLU MU? ZALİM BİR DECCAL MI?

Murat TURAL*

Özet

Yakın çevresinde müntesipleri bulunan semavi dinlerden birine taraftar olmayan Cengiz Han'ın yeryüzünde hangi rolü ifa ettiği ile ilgili yüzyıllardır fikir birliğine varılamıyor. Ortaya çıkan başarı öyküsü ise, arka planda güçlü bir dini saik olmasa da, Cengiz ve Moğolların bir ideal uğruna hareket ettiklerini gösteriyor. Peşine düşülen bu idealin kesin olarak Tanrı'nın bahşettiği bir yetkiyle mi belirlendiğini tespit etmek güç olsa da, çalışma, iki ilginç soru etrafında Moğol tarihi yazımının temel bazı problemlerini ele alıyor.

Anahtar kelimeler: Moğollar, Cengiz Han, Tanrı'nın oğlu, Zalim bir deccal

GENGHIS KHAN: SON OF GOD, OR CRUEL ANTICHRIST?

Abstract

For centuries, there has been no consensus on the role served on earth by Genghis Khan, who was not a party to the Abrahamic religious that had followers in the surrounding regions. On the other hand, the resulting success story shows that Genghis Khan and Mongolians acted based on an ideal although there was no strong religious motive in the background. While it is difficult to determine whether or not this ideal that was followed was certainly determined by an authority endowed by God, this study discusses some main problems of Mongolian historiography around two interesting questions.

Key Words: Mongols, Genghis Khan, Son of God, Cruel Antichrist

GİRİŞ

Gerek dönemin kaynaklarının gerekse modern dönemin araştırmacılarının, Moğolları yoktan var eden Cengiz Han'dan söz açan hemen herkesin onun adının önüne ya da arkasına bir sıfat eklediklerine şahit olunmaktadır. Sadece ona izafe edilen sıfatları yan yana saymak bile bir makalenin konusunu teşkil edebilir. Fakat onlar arasında göze çarpan nokta, orta karar bir sıfatın bu dünya fatihi için çok nadiren kullanılmış ya da kullanılmakta olduğudur. Niyeti ile hayatı boyunca elde ettiklerini düşündüğümüzde, başarılı olduğu konusunda şüpheye yer yoktur. Ancak bu başarının sağlanması noktasında başvurduğu yöntemlerin sıhhatine yönelik eleştiriler

* Doktor Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi.

azımsanamayacak kadar çoktur. Bu bakımdan Cengiz'in Moğolları genellikle "yıkıcı" olarak tavsif edilmiştir. Zira Hodgson da Cengiz için bu iki sıfatı birleştirerek "başarılı tahripkâr"¹ nitelemesinde bulunmuştur.

Bizzat Cengiz Han'ın, Moğolların yaptıkları kıyımların ne kadarından sorumlu olduğunu tespit etmek bugün için imkânsızdır. Diğer taraftan bir *pax Mongolica*'dan bahsedilmektedir. Bu hakikat ise, yaratılan Moğol barışında Cengiz Han'ın payı ne kadardır? Cengiz Han, yaparak bozmak yerine yıkarak inşa etmeyi mi kendisinin hedefi olarak belirlemiştir? Yukarıdaki sorulara yüzyıllardır cevap aranmaya çalışılmış ancak tatmin edici bir fikir ortaya konulamamıştır.²

Burada önemli bir hatırlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki başlığa da yansıyan "zalim bir deccal" ifadesi "zalim bir hükümdar", daha doğrusu "kötünün kötüsü" anlamında kullanılmıştır. Yoksa ilahi dinlerle ilişkili olduğu söylenen "deccal" ile karıştırılmamalıdır. Kaçınılmaz olarak kullanılan "Antichrist" ifadesi ile de Cengiz Han'a "İsa karşıtı" bir anlam yüklememek gerekir.

Tanrı'nın Takdiri?

Shao Hung'un kaleme aldığı *Meng Ta Pei lu*³ adlı eser, "Cengiz" unvanının manasını "Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış" olarak vermiştir. *Hei Ta shi lu*'da⁴ ise, Timuçin'in *Cengiz* (Chen shi si) şeklinde abartılı bir unvanının olduğu kaydı vardır. Modern zamanın önemli Türk tarihçilerinden biri olan Turan, bu unvanın kullanımını "eski Türk teamülü"nü yansıması olarak görmüştür: Timuçin, zafer kazanmış ve yeni bir ad almıştır.⁵ Timuçin 1206 yılında aldığı bu unvanı ne derece hak etmiştir? Başka bir deyişle o, bu unvanın içini dolduracak kadar zaferler kazanmış mıdır? Öngütler, Merkitler, Tatarlar, Kerayitler, Naymanlar, Kırgızlar, Uygurlar ve Karluklar gibi Moğollara komşu halkları göz önüne getirdiğimizde, Cengiz'in onlar üzerindeki kesin hâkimiyetinin genellikle bu tarihten sonra olduğu gerçeği karşımıza çıkacaktır.

O hâlde Barthold'un Cengiz ile ilgili "Ecdadı ve gençliği hakkında bütün bildiklerimiz, sonraki icraatının tesiri altında yazılmış şeylerdir" şeklindeki tespiti oldukça yerindedir.⁶ Rus yazar, Cengiz'in karakterini çözümlmek için kaynakların yeterli nesnellikte olmadığını söylemiştir. Ona

¹ Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Vol. II, 1977, s. 405.

² Togan da, "Cengiz Han'ın yaptığı devrimsel nitelikli yenilikler" in henüz hakkıyla anlamadığını düşünür. İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 252.

³ Shao Hung, *Meng Ta Pei lu (Moğol Tatarlarının Umumî Tarihi)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012, s. 47.

⁴ Peng Da Ya ve Xiu Ting, *Hei Ta shi lu (Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012, s. 98.

⁵ Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *Belleten*, C. V, S. 19, 1941, s. 272-273.

⁶ V. V. Barthold, "Cengiz Han", *MEB. İA.*, C. 3, İstanbul 1988, s. 91.

göre araştırmacılar, Cengiz'in halefleri konusunda daha şanslıdırlar.⁷ Modern zamanın bir ismi olan Barthold gibi araştırmacılar, yüzyılların verdiği birikim ile değerlendirme yapma olanağına sahiptirler. Ancak Moğol dönemi tarihçileri için durum oldukça farklıdır. Zira Cüveyni, Cengiz'in daha gençliği döneminde yiğitlik bakımından emsalleri karşısında ön plana çıktığını söylemiř⁸, hatta eserinde Cengiz'den söz açmaya başlarken dahi onun şanslı oluşuna özellikle dikkat çekmiştir.⁹ Ona göre, Cengiz'in ve Moğolların bahtının açık olması Allah'ın bir takdiridir ve bunu anlamak âdemoğlu için çok da mümkün değildir.¹⁰ Cüveyni, Allah'ın bu yönde olan takdirini açıklarken ayetlerden örnekler vermiştir. Hatta biraz aşırıya da kaçarak “ilahi sırrın Cengiz'in ortaya çıkmasıyla aydınlandığını” söylemiştir.¹¹ Aynı yazar, düşmanlarının zayıf durumunun sebebi olarak da Cengiz'in iyi talihini görmüştür.¹²

Asya siyasetinde yüzyıllardır egemen olan bir anlayış yani “Yaratıcı'nın seçimi” hususu bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Gök Türk Yazıtları'nda bazı araştırmacılarca hâkimiyet mefhumunun manasını kavramak için yeterli derecede delil bulunmaktadır.¹³ Diğer taraftan Nizamülmülk'ün Siyasetname'sinin hemen başlarına baktığımızda, Cüveyni'yi daha iyi bir şekilde anlamak mümkündür. Nitekim meşhur Selçuklu veziri de eserine daha giriş yaparken, Selçuklulara yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği hususunu incellekle işlemiştir.¹⁴ Son Büyük Selçuklu sultanı zamanının önemli bir âlimi olan Gazali de, tıpkı Nizamülmülk gibi bu konuya eğilmiştir. Nizamülmülk ve Cüveyni'nin siyasetin tam da merkezinde oldukları için başka çarelerinin olmadığı düşünülürse de, Gazali gibi siyasetten özellikle uzak durmak isteyen bir âlimin bu yöndeki hatırlatmaları, mezkûr kıtada yüzyıllardır hüküm süren bir anlayışın dışavurumundan başka bir şey değildir. Zira Gazali *sultan* için bazılarınca oldukça tehlikeli olan bir yakıştırmada bulunmuştur: “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi.”¹⁵

Tamamıyla reddetmeseler de özellikle Avrupalı bazı tarihçilerin Türk cihan hâkimiyeti anlayışını farklı yorumladıklarına şahit olunmaktadır. Örneğin Franke, Çin'de rastlanan “Tanrı'nın oğlu” anlayışını neredeyse *kut*'un temeli olarak görme eğilimindedir.¹⁶ Khazanov ise, Türkler'deki hâkimiyet anlayışının kapsama alanını oldukça daraltmıştır. Ona göre, Moğollar'dan önce var olan

⁷ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 484.

⁸ Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, Tsh. Muhammed Kazvîni, Müessese-yi İntişarat-ı Nigah, Tahran 1391, s. 134-135.

⁹ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 125.

¹⁰ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 445.

¹¹ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 701.

¹² Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 487.

¹³ Bkz. Saadettin Gömeç, “Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, *Turkish Studies*, S. 2, 2006, s. 13.

¹⁴ Bkz. Nizamü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 6.

¹⁵ İmam-ı Gazali, *Devlet Başkanlarına Nasihatler (Nasihât-ül-Mülük)*, Çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınları, 1995, s. 52.

¹⁶ Herbert Franke, “From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yüan Dynasty”, *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994, s. 18, 24-25.

hâkimiyet telakkisi bütün dünyaya şamil değildi ve sadece Avrasya halkları üzerindeki egemenliği yansıtmaktaydı.¹⁷ Bilindiği üzere bu konuya en fazla eğilenlerden biri Osman Turan olmuştur. O, söz konusu kabulün başlangıcını Hiung-nular'a kadar gerilere götürmüştür.¹⁸

Diğer taraftan Türklerde ve Moğollarda hükümdarı tarif etmek için "Tanrı'nın oğlu" ifadesinin kullanılıp kullanılmadığı da araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur.¹⁹ Bu noktada Emel Esin, Gök Türk kağanlarının "göksel hükümdarlar" olarak kabul edildiğine işaret etmiştir.²⁰ Golden ise Türk hakanlarının "gökte hazırlanmış" özelliğinin bulunduğunu belirtmiştir.²¹ Erkin Ekrem de Gök Türklerde, Hunlarda ve Uygurlarda Tanrı'nın lütfunu kazanan yöneticinin artık "Tengri Oğlu" sıfatını taşıdığına dikkat çekmiştir.²²

Onlar çoğu zaman güvenilir kaynaklar olarak görülmeseler de, Moğol dönemi seyahatnameleri içerisinde de bu vurgunun yapıldığı görülmektedir. Ricoldus, kendi itibar etmese de Moğollar arasında "seçilmiş halk" inancının oldukça baskın olduğunu ifade etmiştir.²³ Carpini²⁴ ve Quentin²⁵ ise çok açık bir şekilde büyük kağanın Tanrı Oğlu olarak kabul gördüğünü belirtmiştir. Moğollar üzerine epey çalışmaları olan Roux'a göre, bu tabir gelişigüzel değil, Moğolların bilerek ve isteyerek kullandıkları bir ifadedir. O, 1262 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektupta bu ifadeyi kullanmasını, söz konusu telakkinin varlığına en güçlü kanıt olarak görmüştür.²⁶ Ancak bu tarihten de önce Moğol devletinin büyük kağanı Möngeke, mezkûr Fransa kralına gönderdiği mektupta aynı tabiri kullanmıştır.²⁷ Daha başka örnekler de var olmakla birlikte, İlhanlılarda Müslümanlığı en fazla öne çıkan/çıkarılan Gazan Han ve sonraki dönemlerde bile diploması sahasında "ebedi Tanrı'nın verdiği yetkiye özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir.²⁸

¹⁷ Anatoly M. Khazanov, "Muhammed ve Cengiz Han: Dünya İmparatorluğu İnşasında Din Faktörü", Çev. M. Tural, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXIX, 2017, s. 483 vd.

¹⁸ Osman Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, No. 4, 1955, s. 78-81; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 67, 117.

¹⁹ Bkz. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, s. 117 (Dipnot 63).

²⁰ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabcacı Yayınevi, 2001, s. 21.

²¹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 29.

²² Erkin Ekrem, "Eski Türklerin Dini Şamanizm Mi Yoksa Tanrıçılık Mı?", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil, İstanbul 2015, s. 193 vd.

²³ Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyhatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 51.

²⁴ Plano Carpini, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015, s. 144.

²⁵ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV, Alanya 2006, s. 13, 68, 70, 74, 81.

²⁶ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabcacı Yayınları, 2001, s. 138.

²⁷ Rubruk (Ruysbroeckli Willem), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. P. Jackson-D. Morgan, Kitap Yayınevi, 2010, s. 258.

²⁸ Bu konuda yapılan yeni bir çalışma için bkz. Osman G. Özgüdenli, "İlhanlılar'da Hükümlerlik Telakkisi ve Hükümdar Algısı", *MUTAD*, V (I), 2018, s. 78.

Moğol Tarihi Yazımının Önemli Bir Çıkmazı: Moğol Hayranlığı ya da Nefreti

Dünya tarihinde Moğollar kadar karmaşık duygularla anlamlandırılmaya çalışılan başka bir topluluk olmadığını söylersek pek de abartmış olmayız. Gerçekten de onlar diğer Asya devletlerinden oldukça farklı bir şekilde yorumlanmış ve yorumlanmaya devam etmektedir. Moğol tarihi yazımında egemen olan hislerin ya aşırı bir hayranlık ya da oldukça ağır basan nefret duyguları olduğu rahatlıkla görülecektir. Bu, hem Moğol dönemi kaynakları hem de çağdaş Moğol tarihçileri için geçerlidir. Böylesine keskin bir ayrımın ortaya çıkmasının birçok nedeni bulunabilir. Cengiz algısının Moğol imajı üzerinde yarattığı güçlü etki, bize göre onlardan en önemlisidir.

Barthold, gerek İslam kaynaklarında gerekse Avrupa kaynaklarında Moğollara dair bilgilerin fazlalığını, onların Uzak Doğu, Batı Asya ve Doğu Avrupa'da çok kısa sürede hâkimiyet kurmalarına bağlamıştır.²⁹ Cengiz Han'ın ölüm tarihi olan 1227 yılını düşündüğümüzde bu toprakların birçoğunda Moğol hâkimiyetinin henüz kurulmadığını kabul etmek gerekir. Ancak onun zamanında Moğollar özellikle Asya halklarına boyun eğdirmişlerdir. Cengiz, Harizmşahlar devletini yıkılışın eşiğine getirse de bu devletin son hükümdarının çırpınışlarını dahi göremeden hayata veda etmiştir.

İşte Moğol yayılması esasında Cengiz Han'ın ölümünden sonra başlamıştır. Çin'de önemli ölçüde Moğol hâkimiyetinin kurulması onun halefi olan Ögedey (1227-1241) zamanında olmuştur. Batı taraflarında iki önemli komutan Cebe ve Subutay 1220'lerde görünseler de İran ve Azerbaycan'da kalıcı Moğol varlığının başlaması Ögedey'in dönemine rastlamıştır. Doğu Avrupa'ya uzanan Moğol fetihleri yine Ögedey'in ölümünden üç dört yıl öncesinde başlamış ve adı geçen büyük kağanın ölümü üzerine noktalanmıştır. Çin'de ve Orta Doğu'da ise Moğol hâkimiyeti esas olarak Möngeke (1251-1259) döneminde kurulmuştur.

Hâl böyle iken dönemin bir kaynağı olan Cüzcani, daha Cengiz'den bahsetmeden evvel kıyamet senaryosundan söz açmış ve yaptığı hesaplama ile onu Moğolların yükselişinin başlarına,13. yüzyıla denk getirmiştir.³⁰ Kurduğu askeri düzen ve teşkilat yapısı ile Moğollar için fetih kapısını Cengiz Han'ın açtığına şüphe yoktur. Ancak Cengiz, Cüzcani'nin çizdiği kıyamet senaryosunun başrol oyuncusu olmayı ne derece hak etmiştir?

Öte taraftan çağdaş Moğol tarihi yazımında bir *Pax Mongolica* ya da *Pax Tartarica*'dan bahsedilmektedir. *Pax Romana*'dan öykünülerek ortaya çıkmış olan bu ifadenin içini dolduracak

²⁹ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K. Y. Koprıman-İ. Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 123.

³⁰ Minhâcüddin Ebû Ömer Osman b. Sirâceddin Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsiri*, W. Nassau Lees, Calcutta 1864, s. 330. Moğolların kıyamet senaryosu içerisine dahil edilmesi sadece bazı İslam kaynaklarına özgü değildir. Örneğin günümüz Hırvatistan'ında Split'in kilise tarihini yazan Thomas da (ö. 1268) aynı motifi kullanmıştır. Bkz. Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum/Archidiacon Thomas of Split History of the Bishops of Salona and Split*, ed. and trans. D. Karbic-M. M. Sokol-J. R. Sweeney, Budapest 2006, s. 287.

derecede bir Moğol barışı hüküm sürmüş müdür? Daha önemlisi Cengiz söz konusu barışın tesisinde nasıl bir rol oynamıştır? Gördüğümüz gibi en kötü ve en iyiyi birarada görmek Moğol araştırmacıları için oldukça kolaydır. Gerisi ise seçime kalmıştır. Bu tercihin sonucunda ya hayranlık ya da nefret duygularıyla yoğrulmuş bir Moğol tarihi yazmak için çok da zahmet harcamaya gerek yoktur.

En-Nücûmu'z-Zahire yazarı İbni Tagrıberdi eserinde şöyle bir nasihat paylaşmıştır: “Filozoflar şu yedi hasletten birine sahip olan kişinin halkını yönetemeyeceğini bildirmişler: “Ahmahlık, yalancılık, küçük yaşlılık, fakirlik, zalimlik, cimrilik ve uçkur düşkünlüğü.”³¹ “Aklını gereği gibi kullanamamak” durumu herhâlde Cengiz için söz konusu olamaz. Okuma-yazma bilmemek hâli de başka birçok hükümdarda gördüğümüz gibi ahmaklığa yorulamaz. Yalan söylemek bizzat *Yasa* ile yasaklanmıştır. Cengiz önemli bir saygınlığı elde ettiği 1206 yılında 50 yaşındadır. Cengiz’in lükse karşı düşmanlığı fakirliğinden değil göçebelige olan sevdasından kaynaklanmaktadır. Onca fetihe rağmen kendisinin ve devletinin zenginliği ise sorgulanamaz. el-Ömeri’nin, “Cengiz Han’ın soyundan gelen bütün hanların ortak özelliği cömertlikleri, huzuruna gelen insanlara ihsanda bulunmaları ve kesinlikle az bir şey vererek geçiştirmemeleridir”³² şeklindeki açıklaması, cimrilik konusunu izah etmeye yeterlidir. Uçkur düşkünlüğü olup olmadığı konusunda farklı rivayetler olsa da³³, onun bu konuda aşırıya gitmediği bilinmektedir.

Peki ama Cengiz Han zalim midir? Tanilli, “Belki hiçbir uygarlık Moğollarınki kadar coğrafyanın ve iklimin emrinde olmamıştır. ...Bu katı iklim, sağlıklı bir kişiyi döve döve demirleştirir, ama cızlara da yaşama hakkı tanımaz” demiştir.³⁴ Tanilli’nin kastettiğini anlamanın bu soruyu çözümlmek için yeterli bakış açısını vereceğine inanıyoruz. Nitekim Kafalı da, Cengiz’in bedensel kabiliyetlerine ve güçlü iradesine dikkat çekmiştir.³⁵ Onun sert bir karakter yapısına sahip oluşu şüphesiz karizmasının canlı kalışının en büyük etkenlerinden biri idi. Bu karakter yapısına sahip olan Cengiz’in karşısındakini düşman olarak ilan etmesinden sonra yaptığı ya da emir buyurduğu şeyler, Cengiz’in zalim bir deccal şeklinde düşünülmesinin yolunu açmış gibi görünüyor. İslam kaynaklarına bakıldığında onun zalimliğine giden yolun taşlarının Maveraünnehir’de döşendiği rahatlıkla görülecektir. Bunun için çoğu zaman Buhara, Semarkant vb. şehirlerde yapılan toplu kıyımlar delil olarak getirilmektedir. Moğollara ve Cengiz Han’a

³¹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 301.

³² Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, *Mesaliku'l Ebsar fi memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 75.

³³ Paul Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, trans. T. N. Haining, Blackwell, 1992, s. 142.

³⁴ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-Ortaçağ: Feodal Dünya*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 284-285.

³⁵ Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *TDV. İA.*, C. 7, 1993, s. 368.

hemen hiç toz kondurmayan Cüveyni'nin eserinde dahi bu türden anlatımlara ziyadesiyle rastlanılır.

Modern zamana gelindiğinde Moğolları konu edinen her bir araştırmacının, onların doğru bir şekilde nasıl okunması gerektiği hususunda ikâzlar yaptıklarına şahit olunmaktadır. Örneğin Grousset, Moğolları oldukça iyimser bir şekilde tarif etmiştir: “*Yakıp, yıkmaları ve öldürmeleri sadist duygulardan değil, şaşırılmış olmalarından ve daha iyisini yapmayı bilmediklerinden ileri gelmektedir. ...Metinlerin bize tanıttığı şekliyle ve özel hayatları göz önüne alındığında Cengiz Han'ın Moğolları hiçbir surette kötü insanlar olarak gözükmemektedir. ...Cengiz Han'ın Moğolları yasakları sayesinde daha mükellef ve Cengiz Han'ın şahsiyetinden dolayı çok daha fazla ağırbaşlı ve ahlaki kaidelere daha bağlıydılar. Çok daha fazla tahribat yaptılarsa bu sadece daha fazla barbar olduklarından ve Hunlar, Cücenler, Göktürkler ve Uygurlardan sonra barbarlığın son temsilcisi olduklarından*.”³⁶

Yakubovskiy ise bu konuda şöyle demiştir: “*Moğolların kültür düzeyinin pek düşük olduğu yolunda çok yaygın bir inanç vardır. ...Cengiz hanın teşkilatçılık kabiliyeti sayesinde kurulan askeri feodal imparatorluk, XIII. yüzyıl Moğollarının barbarlığı yolundaki inancı yalanlamağa yeter. Buna rağmen, başka bir yanlışlığa düşerek, Moğolları komşu çiftçi kavimlerle-Çinlilerle, Taciklerle ve yerleşik Türklerle- manevi kültür bakımından aynı düzeye yükseltmek doğru olmaz.*”³⁷

Savaşta Moğolları daha iyi analiz etmek ancak Moğolların “barış” sözcüğünden ne anladıklarını kavramakla mümkündür. Seyyah Carpini bu noktada önemli bir tespitte bulunmuştur: “*Cengiz Han'm kat'i yasasına göre, Moğollar kendilerine boyun eğmeyen hiçbir devletle barış yapmazlar ve bütün kavimleri hâkimiyetleri altına almak isterler.*”³⁸ Carpini'nin bu tespitini bütün Moğol tarihine ışık tutacak mahiyette düşünmek hatalı olsa da, Cengiz zamanında, onun ölümünden sonra ise Moğolların müttefike ihtiyaçlarının olmadığı dönemlerde ve sahalarda geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Zira Abu'l-Farac'm kaydına göre de Cengiz evvela karşısındaki barışa değil, itaate ve boyun eğmeye davet etmektedir.³⁹

Cengiz'in ve Moğolların *yıkıcılığının* oranı söz konusu edildiğinde veyahut Cengiz'in eşsiz gücüne vurgu yapılmak istendiğinde, Cengiz'den önce ve sonra yaşamış olan bazı isimlerin zikri yolunun tutulduğuna şahit olunmaktadır. Örneğin Cüveyni, Büyük İskender'in onunla çağdaş

³⁶ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. R. Uzmen, Ötürken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 226.

³⁷ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 96.

³⁸ Plano Carpini, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245-1247)*, s. 105.

³⁹ Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, C. II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 478. Karşı tarafın direkt tehdit yolu sözlerle ikna edilmesi yerine böyle bir ikna metoduna başvurulması, Murtazavi nazarında, Moğol hükümdarlarını başka hükümdarlardan ayıran önemli bir özelliktir. Menuçîhr Murtazavi, “Din ve Mezheb der Ahd-i İlhânân-i İrân”, *Neşriyye-i Danişkede-i Edebiyat-ı Tebriz*, X/I, Tahran 1337, s. 19.

olması durumunda Cengiz karşısında boyun eğeceğini söylemiştir.⁴⁰ Cüveyni ayrıca, birçok yerde Cengiz Han'ın diğer hükümdarlardan farklı olduğunu ortaya koymak istemiştir. Cüveyni'ye ait önemli gördüğümüz eleştiri sadedinde bir tespit ise şöyledir: *“Eğer İslam sultanları, yakınlarını ve yabancıları korumakta Cengiz Han'ın kurallarını uygulasalardı, af dileyenleri affetselardı, yakınlarına, müriüvvet ve fütüvvet ehline saldırmayı yasaklasalardı, şeriata ilgi gösterip onu yüceltmek için çalışsalardı, onları yıkmak mümkün olmazdı.”*⁴¹ İlhanlı devleti içerisinde önemli görevler ifa etmiş olan Cüveyni, bu sözler ile doğal olarak Cengiz'i “ideal bir hükümdar” olarak gördüğünü açıkça beyan etmiştir. Modern Moğol tarihçisi Roux ise İskender, Napolyon gibi isimleri zikrederek onların askerleri ile olan zayıf bağına, Cengiz'in ise askerleri ve halkı ile olan yakın ilişkisine temas etmiştir.⁴² O ayrıca, Cengiz ve Timur'u atom bombasına denk görmüştür.⁴³ Fakat burada Roux'un iki hükümdarı yaptıkları tahribat açısından değil, yarattıkları etki bakımından değerlendirdiğini düşünmek gerekir. Vernadsky ise Cengiz ile Timur'u adillik, zalimlik, savaçılık vb. yönlerden karşılaştırmıştır. O, Müslüman olmayan Cengiz'i, Müslüman olan Timur'dan çok daha fazla hoşgörü sahibi bir hükümdar olarak görmüştür.⁴⁴ Nicolle de, Cengiz Han'ın Büyük İskender ve Şarلمان'dan (Charlemagne) daha etkili biri olduğunu söylemiştir.⁴⁵

Cengiz adının barış ile anılmasının ya da bir Pax Mongolica'dan söz edilmesinin ise birkaç sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi Şamanizm taraftarı olan Cengiz'in diğer dinlere ve din adamlarına karşı beslediği tutumdur. Meşhur tarihçi Gibbon eserinde, Orta Çağ Avrupası'nda özellikle inanç konusundaki yanlış uygulamaları eleştiriye tabi tutarken Cengiz Han'ı yere göğe sığdıramamıştır: *“Cengiz'in dini bizim en çok merakımızı celbeden ve takdirimizi toplayan konulardan birisidir. Avrupa'da Katolik Engizisyon mahkemesinin yargıçları, abuk sabuk şeyleri kabaca savunurlarken, felsefeye meraklı bir barbarın sade bir Tanrı anlayışı ve olağanüstü hoşgörüsünün sonucu olan yasaları karşısında şaşakaldılar. Onun her şeye üstün tuttuğu şey, yer ve göğün sahibi olan mevcudiyetin yegâne maliki tek bir Tanrı'nın varlığına inanmasıydı. Tatarlar ve Moğollar'dan bazıları kendi kabilelerine mahsus olan idollerine (put, sanem) bağımlılıklarıyla, bazıları da Musa, Muhammed ya da İsa'nın taraftarlarıncı din değiştirmişlerdi. Bu dinler özgür bir yaşam alanı içinde uyum sorunu olmaksızın aynı çevrede bulunuyorlardı, müntesipleri çeşitli hizmetlerden ve vergilerden muaftılar, Buhara Camii'nde küstah birisi tarafından Kur'an, onun*

⁴⁰ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 127.

⁴¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 487; Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 650.

⁴² Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 232.

⁴³ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 20.

⁴⁴ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 297; Ayrıca bkz. Leo De Hartog, *Russia and the Mongol Yoke*, British Academic Press, 1996, s. 98-99.

⁴⁵ David Nicolle, *The Mongols Warlords: Genghis Khan, Kublai Khan, Hulegu, Tamerlane*, Firebird Books, 1990, s. 46.

atının ayakları altında çiğnenmiş olabilir ancak sükûnet yanlısı ve kanun koyucu Cengiz, en çok düşmanı olduğu grupların dahi dini liderlerine saygıda kusur etmemiştir."⁴⁶

Barış sözcüğünün gündeme gelmesinin diğer sebepleri ise, istisnai olaylar olmakla birlikte, ticaret ve seyahat konularında gösterilen kolaylıklardır. Vernadsky⁴⁷, Saunders⁴⁸, Lewis⁴⁹, Allsen⁵⁰, Kim⁵¹, Halperin⁵², Rossabi⁵³, Rugoft⁵⁴ gibi isimler, fetihlerin olumlu taraflarının daha fazla olduğu kanaatinde dirler. Öte yandan Moffett⁵⁵, Phillips⁵⁶, Ruotsala⁵⁷ gibi araştırmacılar, Cengiz ve barış sözcüklerinin yan yana kullanılmasını saçma bulmuşlardır. Morgan ise, bu türden genellemelerin hepsinin karşısında durmuştur.⁵⁸ O ayrıca, Moğollar eliyle şehirlerin tamamının dümdüz edildiği yönündeki kabulün de anlamsız olduğunu düşünmüştür.⁵⁹ Son dönemde Moğollar üzerine önemli eserler kaleme alan Jackson da, Moğollar zamanında Avrasya ticaretinin eskiye oranla çok fazla değişikliğe uğramadığını söylemiştir.⁶⁰

Moğollar hakkındaki yukarıdaki bakış açılarının müzmin bir hâl almış olmasına en büyük etkiyi şüphesiz Cengiz Han yapmıştır. Bu da doğal olarak ülkemizde onun sahiplenilesi bir hükümdar olup olmadığı problemini beraberinde getirmiştir.

Cengiz Han'ı Sahiplenmek Sorunsalı

Epey geçmiş tarihteki Türk-Moğol ilişkileri, yakın geçmişte bazı kesimler tarafından Türkçülük akımının temel konularından biri hâline getirilince, buna karşı çıkanlar da olmuştur. Nitekim Osmanlılık taraftarı olan Süleyman Nazif, 20. yüzyıl başlarında Cengiz hakkında

⁴⁶ Edward Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. 11, Thomas Y. Crowell & Co, New York 1900, s. 131-132.

⁴⁷ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 397 vd.

⁴⁸ J. J. Saunders, *Muslims and Mongols*, Whitcoulls Ltd, 1977, s. 42 vd.

⁴⁹ Bernard Lewis, "The Mongols, the Turks and the Muslim Polity", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 18, 1968, s. 49-68.

⁵⁰ Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, 2003, s. 6.

⁵¹ Hodong Kim, "The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies*, Vol. 1, December 2009, s. 18.

⁵² C. J. Halperin, "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 43 (1), 1983, s. 242-243.

⁵³ Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, Çev. E. Uşşaklı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 6-7.

⁵⁴ Milton Rugoft, *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, Çev. Hande Loddo, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

⁵⁵ S. H. Moffett, *A History of Christianity in Asia*, Orbis Books, 1998, s. 400.

⁵⁶ J. R. S. Phillips, *The Medieval Expansion of Europe*, Oxford University Press, New York 1988, s. 82.

⁵⁷ Antti Ruotsala, *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki 2001, s. 23.

⁵⁸ David Morgan, *The Mongols*, Basil Blackwell, 1987, s. 83; David Morgan, "Persian Perceptions of Mongols and Europeans", *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, ed. Stuart B. Schwartz, Cambridge University Press, 1995, s. 203.

⁵⁹ David, Morgan, "Ibn Battûta and the Mongols", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11, No. 1, 2001, s. 6.

⁶⁰ Peter Jackson, *The Mongols and The West 1221-1410*, Harlow, 2005, s. 309.

oldukça sert sözler sarfetmiştir: “...Mezalim-i bi-payanın fihrist-i icmali olan namı yedi yüz bu kadar seneden beri her Müslümanın ve her Türkün cenan ve hanmanında ikaz-ı hayf ve nefret eden bir adamın ruhundan bu son zamanlarda Müslüman ve Türk gençleri istimdat etmeğe başladılar. Ve Balkan devletleri salib-i bedest-i ihanet, halife-i İslamın payitahtına saldırırken Osmanlı ve Türk gençlerinden bazıları (Yetiş, ey ulu hakanım, Cengiz!) gibi hem mudhik, hem feci garabetler gösterdiler. Şark hâlâ içinde kıvrınmakta olduğu hafre-i mesaibe hangi ellerle atılmış olduğunu bilmez veya o ellere isnat-ı kudsiyet eylerse ümit-i necat ve selamet de afak-ı şarktan utanarak ve ağlayarak firar eder. Genç, ihtiyar, herkese ilan ederim ki benim milliyetimi harap etmiş olan dest-i taaddi, Allah’ın yed-i adl ve intikamı olsa yine bence na-makbuldür. ...Mesela (Neron) ’un hesap veya esbab-ı mezalimi sorulsaydı kanaat-ı diniyesini gösterebilir ve yeni intişar etmeğe başlayan Hristiyanlığın kendi dini için bir tehlike olduğunu dermiyan ederdi. İskender-i kebir de naşir-i medeniyet olmak iddiasıyla meydana atılmıştı. Cengiz’in efalinde ne din gayreti vardır, ne medeniyet derdi! Onun yalnız kan dökmek zevki, memleket yakmak eğlencesi idi. Bu alemde yetmiş beş sene yaşamış ve on beş yaşından itibaren hun ve ateş içinde yuvarlanmıştı. Altmış sene insan kanı döktü. Ve insan-ı hanmanı söndürdü. Öldürdüğü evlad-ı beşerin kısm-ı azamı Müslüman ve hak ile yeksan ettiği biladın yüzde sekseni ümmet-i Muhammedle meskun ve pür-i ümran idi. ...Cengiz vaktiyle şarktan tasallut etmeseydi, bugün Rusya şimalden, İngiltere cenubtan Asya’yı zapt etmez ve ümm-ül-kitaat olan bu bedbaht kısm-ı arzın en güzel ve İslam-meskun aksamını ribka-i esarete zelilane sürüklemelerdi. Süleyman Şah’ı dar u diyarından bu taraflara kaçırın kimler olduğunu da Osmanlı gençleri bilmiyor mu?.. Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan var ki o da Osmanlı kanıdır.”⁶¹ Görüldüğü üzere Süleyman Nazif, Cengiz Han’ı Neron ve Büyük İskender’den daha tehlikeli bir hükümdar olarak tarif etmiştir. İlginçtir o, Rusya ve İngiltere’nin Osmanlı için yarattığı tehditin sorumlusu olarak da Cengiz Han’ı görmüştür. Bu sorunlu bakış açısı ile geriye dönüp bakıldığında 13. yüzyıldan bu yana Türk dünyasının başına gelen birçok felaketten Cengiz Han’ı sorumlu tutmak hiç de zor olmasa gerektir.

Sonraki süreçte Zeki Velid Togan’ın “Umumî Türk Tarihi’ne Giriş” adlı eserinde Türk-Moğol yakınlığı ve Cengiz’in nesebi hakkındaki sözleri epey gündem oluşturmuştur.⁶² Sırf bu sebepten İbrahim Kafesoğlu bir makalesinde Togan’ı ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁶³ Irk, dil ve Cengiz’in Türklüğü meselelerini ayrı başlıklar altında ele alan Kafesoğlu, kendi ifadesiyle bu türden zayıf temellere yaslanılarak ortaya konulan benzerlikleri milli tarihi tahrif çabasının ürünü olarak değerlendirmiştir. Donuk da Cüveyni’yi esas alarak Moğolların özellikle Maverâünnahrin

⁶¹ Süleyman Nazif, “Cengiz Hastalığı”, *İctihad*, 72, 1329, s. 1573-1574.

⁶² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 65 vd.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *Tarih Dergisi*, C. 5, S. 8, 1953, s. 105-136.

Türk şehirlerinde yaptıkları zulümleri arka arkaya sıralamış ve Türk tarihinde bu tür örneklerin yaşanmadığı iddiasında bulunmuştur.⁶⁴

Modern tarihçinin zihninde Moğol ve Cengiz Han algısının bütüncül olarak yıkıcılık eksenli şekillenmesi için yeterli derecede kaynak ve örnek vardır. Bu örnekleri yazdıkları eserlerde işleyerek korkunç Moğol imajının devamına katkı sağlayanlara, söz konusu toptancı bakış açısının mahzurlu olduğu yönünde cevaplar da kaçınılmaz olarak gelmektedir. Son zamanda Mustafa Alican'ın kaleme aldığı "Tarihin Kara Yazısı Moğollar"⁶⁵ adlı eser, başlığından da anlaşılacağı üzere oldukça karanlık bir Moğol tarihi yazma denemesi olarak karşımıza çıkmıştır. Öyle ki eser iki defa tanıtılmaya maruz kalmıştır. Mezkûr kitabın ilk tanıtım yazısını kaleme alan Haykıran, bir yerde bu bütüncül bakış açısının mahzurlu olduğuna yönelik ifadeler kullansa da⁶⁶, eseri genel olarak başarılı bulmuştur. Özcan ise kendisine göre eser içerisindeki birçok eksikliği tespit etmiş, Moğolların tarihinin "katliamlar tarihi" olarak düşünülmesinin sakıncalarına değinmiştir.⁶⁷

O hâlde "Cengiz Han: Tanrı'nın oğlu mu? Zalim bir deccal mı?" sorusunu hatırlamak gerekiyor:

Cüveyni ve Reşidüddin gibi Moğollar içerisinde yönetim kademesinde görev almış tarihçiler, Cengiz ya da Moğol mezaliminden çok, onların fetihlerinden bahsetmek yoluyla bir başarı hikâyesinin altını çizmeye çalışmışlardır. Yapılanlar onların gözünde, tabir yeni ise de, *psikolojik savaşın* bir parçasıdır. Cüveyni nazarında Moğollar Tanrı'nın kırbacıdır.⁶⁸ Yoldan sapmış Müslümanların hizaya getirilmesi için Tanrı böyle buyurmuştur.⁶⁹ Bundan dolayıdır ki o, şahit olduğu Alamut'un düşüşünü, Hayber'in fethine benzetmiştir.⁷⁰ Reşidüddin de Cüveyni'den farklı düşünmez. Ona göre de Tanrı İslam'ı güçlendirmek için Cengiz'i seçmiştir.⁷¹ Moğolların İslamlaşması ile Tanrı'nın planı da açıklığa kavuşmuştur.⁷² Böylece Müslüman olan Cüveyni ve Reşidüddin, Cengiz sülalesinin zuhurunu Tanrı'nın tasarrufuna bağlayan⁷³ Gizli Tarih'e yaklaşmışlardır. Şebankarei ise daha da ileriye gitmiş ve İslam ile şereflenmemiş olmasını,

⁶⁴ A. Donuk, "Cüveyni ve Moğol Mezalimi", *Tarih Dergisi*, 47, 2009, s. 47-57.

⁶⁵ Mustafa Alican, *Tahin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

⁶⁶ K. R. Haykıran, "Mustafa Alican, Tarihin Kara Yazısı Moğollar", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXVI, 2016, s. 752.

⁶⁷ A. T. Özcan, Mustafa Alican, Tarihin Kara Yazısı Moğollar", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, S. 1, 2018, s. 169 vd.

⁶⁸ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 181. Ayrıca bkz. Najm al-Din Razi (Daya), *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (Mersad al-'ebad men mabda' ela 'l-ma'ad), Trans. H. Algar, New York 1982, s. 382-383.

⁶⁹ Bir defasında Cengiz Han da Buharalılara, kendisinin cezalandırıcı olarak Tanrı tarafından gönderildiğini söylemiştir. Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 181.

⁷⁰ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 701.

⁷¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, I, Neşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevi, Tahran 1373, s. 216.

⁷² Michal Biran, *Makers of the Muslim Worlds: Chinggis Khan*, Oneworld Publications, Oxford 2007, s. 113.

⁷³ *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 3.

peygamber derecesinde vasıflara sahip olan Cengiz'in tek eksikliği olarak görmüştür.⁷⁴ Diğer taraftan Cengiz Han ve Moğollar hakkında yukarıdaki isimler kadar iyimser olmayan İbnü'l-Esir'e göre, Haçlılar ve Moğollar Müslümanların akıllarını başlarına devşirmeleri için iyi birer vesile mahiyetindedir.⁷⁵ Ancak burada İbnü'l-Esir, Cüveyni ve Reşidüddin'e yaklaşır gibi algılanmamalıdır. Zira o, Cengiz ve Moğolları Tanrı'nın çizdiği senaryonun aktörleri olarak tarif eden Cüveyni ve Reşidüddin'in aksine, biraz da sonuç üzerinden hareket ederek yaşanan felaketlerden ibret alınmasının önemine dikkat çekmek istemiştir.

Moğolların, 13. yüzyılın ortasına yakın Avrupa'nın önce doğu sonra da içlerine doğru tertip ettikleri harekattan sonra kaleme alınmış olan bazı eserler veya raporları ise Cengiz'i tanıtmaktan çok birkaç cümle ile onu teşhis etme çabasının ürünü olarak değerlendirmek gerekir. Genel olarak Moğollar hakkında ise insan eti yiyen vahşilere varıncaya kadar sert ifadeler kullanmışlardır.⁷⁶ Aslında onların Moğollara bakışını, onları tarif ederken kullandıkları "Tartar" ifadesi özetlemektedir. Tartar ifadesinin ise Asya'daki Tatarlar ile isim benzerliği dışında herhangi bir münasebeti bulunmamaktadır. Onlar, Moğolların cehennemden en alt katından geldiklerine dair insanları inandırmak veyahut zalimliklerinin sınırsızlığını vurgulamak için Yunan mitolojisine müracaat etmişlerdir.⁷⁷ Aynı şekilde İlhanlı-Memlûk rekabeti nedeniyle Memlûk kaynaklarına yansıyan Cengiz ve Moğol imajı da Avrupa kaynaklarından çok farklı değildir. Dönemin Ermeni kaynaklarına bakılırsa, Cengiz için değilse de diğer Moğol hükümdarlarının Hristiyanlığına dair gerçekten uzak olan ifadelerine tesadüf edilir. Cengiz'in güçlü bir karakter olarak ortaya çıkışı ise bazı efsanelere başvurularak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.⁷⁸

İslam kaynaklarında gerek lehinde gerekse aleyhinde olsun Cengiz Han'a oğulluk nispet eden yoktur. Moğollar ise bu ifadeyi, Tanrı'nın *sözde* verdiği yetkiyi daha da kuvvetlendirmek için kullanmışlardır. Tanrı'nın oğlu veya zalim bir deccal demeseler de Cengiz'in savaşlardaki sert uygulamalarından sıklıkla bahseden Cüveyni ve Reşidüddin gibi isimler, kaçınılmaz olarak,

⁷⁴ Muhammed bin Ali bin Muhammed Şebânkâreî, *Mecma' u'l-ensab fi't-tevârih*, Tas. Mir Haşim Muhaddis, Enteserat-i Emir Kebir, Tahran 1363, s. 223; Şîrin Beyânî, *Dîn u devlet der-Îrân-i ahd-i Mogûl*, I, Tahran 1367, s. 51; Aynı yazar, *Mogûlân ve Hükümet-i İlhanî der Îrân*, Tahran 1389, s. 16, 19.

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Târih*, C. XII, Çev. Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 319.

⁷⁶ Örneğin bkz. Matthew Paris, *English History*, Vol. I, Ed. J. A. Giles, London 1852-1854, s. 312-314. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Gregory G. Guzman, "Reports of Mongol Cannibalism in the Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction", *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, ed. Scott D. Westrem, Garland Publishing, 1991, s. 31-68.

⁷⁷ Bu konu hakkında bkz. L. N. Gumilev, *Etmogenez, Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 109; Özkan İzgi, "Tatar Adı Hakkında", *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 213-224; İlyas Kamalov, (haz.), *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 11-34.

⁷⁸ Örneğin bkz. Aknerli Grigor, Okçu Milletler Tarihi, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çev. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 110; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 73-74.

Tanrı'nın Müslümanları hizaya getirmek gibi bir tasarrufunun olduğu düşüncesinden hareketle kıyamete giden yolda Müslümanlara yoldaş bir Cengiz portresi çizmişlerdir.

Carr⁷⁹, çağdaş tarihinin Cengiz, Napolyon vb. isimler hakkında kesin yargıda bulunmaktan kaçınması ve onları mahkûm etmek uğraşından vazgeçmesinin önemine dikkat çekmiştir. Soruya yanıt vermek gerekirse, bizim nazarımızda Cengiz Han ne Tanrı'nın oğlu ne de zalim bir deccaldır. Geçmiş bugünden bakarak değerlendirmekten başka şansımız yoktur. Ancak Cengiz ya da başkası hakkında herhangi bir yargıda bulunurken dönemin şartlarına ve benzer örneklerle göz atmak gerekir.

Sonuç: Cengiz Han'ın Karnesi

Barthold, Orhun kitabelerine sirayet eden Türk hakanlarının babalık vasıflarının Cengiz için hiçbir zaman kayda değer bir önem arz etmemiş olduğunu söylese de⁸⁰, bugün manevi değil ama gerçek anlamda bazı Amerikalı genetik mühendislerin ve kimi tarihçilerin Cengiz'den türeyenlerle ilgili ilginç arayışları ve yorumları vardır.⁸¹ Cengiz gerçekte Tanrı'nın oğlu olmasa da, bu manasız arayış, onun gerçekte ne kadar insanın babası olduğuna dair tahminleri de beraberinde getiriyor.

1240'lı yıllarda Avrupa'nın doğusunda ve sonra ortasında görülen Moğol orduları, savaş teçhizatlarından başka Cengiz'in namının da taşıyıcısı olmuşlardı. Ancak o tarihlerde varlığından bihaber olunan Amerika'da bile bugün ekologlar Cengiz'in peşine düşmüşlerdir. Onlar da Cengiz Han'a insanları öldürmek yoluyla küresel soğutmaya neden olduğu için "iyi çevre karnesi" vermişlerdir.⁸²

Yukarıdaki iki örnek bile, Cengiz'e izafe edilen sıfatlarda karşımıza çıktığı gibi, onunla ilgili merak edilen şeylerin ne kadar uç noktalarda olduğu hakkında bize bir fikir verebilir. Cengiz'i, Büyük İskender, Neron, Charlemagne, Timur, Napolyon ve daha birçoğuyla mukayese edenler onun hep farklı ve üstün oluşuna temas etmişlerdir. Biz ise, onun çağları ve kıtaları aşan popülaritesinin kaynağının sadece kendisi olmadığını düşünüyoruz.⁸³ Bu popülarite ancak neden 20'ye yakın kaynak dilinde Moğollardan bahsedildiği sorusunun cevabını bulmak ile anlaşılabilir.

Cüzcânî'nin kaydına göre⁸⁴, Cengiz, sonraları hikâyesinin dünyanın farklı yerlerinde anlatılacağını söylemiştir. 1999'da Irak'ta yaşanan Amerikan işgali ile birlikte hatırlara yine

⁷⁹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 133-136.

⁸⁰ Barthold, "Cengiz Han", s. 92; Bartold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 486-487.

⁸¹ Nadir Devlet, *Avrasya Fatihi Cengiz Han*, Başlık Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-10. Ayrıca bkz. Biran, *Makers of the Muslim Worlds: Chinggis Khan*, s. 158.

⁸² <http://www.haber7.com/guncel/haber/696281-ilk-kuresel-sogutmavi-cengiz-han-yapmis> (Erişim tarihi: 07.08.2018)

⁸³ Kütükoğlu bu noktada "Tarihin meydana gelmesinde, insan unsurunun rolü kesin olmakla birlikte, bunun, önder vasfını haiz insanlarca mı, yoksa toplumlarca mı gerçekleştirildiği konusunda görüş ayrılıkları vardır" demiştir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997, s. 3.

⁸⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 354.

Hülagü-Cengiz ikilisinin gelmesi ve “Cengiz Bush” benzetmelerinin yapılması⁸⁵, mağlupların çokluğu bir tarafa, verdiği psikolojik savaşın kazananının yüzyıllar sonra da Cengiz Han olduğu gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır.

Kaynaklar

AKNERLİ GRİGOR, Okçu Milletler Tarihi, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çev. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-157.

ALİCAN, Mustafa, *Tahin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

ALLSEN, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, 2003.

BARTHOLD, V. V., “Cengiz Han”, *MEB. İA.*, C. 3, İstanbul 1988, s. 91-98.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K. Y. Koprman-İ. Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Dîn u devlet der-Îrân-i ahd-i Mogûl*, I, Tahran 1367.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Mogûlân ve Hükûmet-i İlhânî der-Îrân*, Tahran 1389.

BIRAN, Michal, *Makers of the Muslim Worlds: Chinggis Khan*, Oneworld Publications, Oxford 2007.

CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

CÜZCÂNÎ, Minhâcüddin Ebû Ömer Osman b. Sirâceddin, *Tabakât-ı Nâsırî*, W. Nassau Lees, Calcutta 1864.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik, *Târih-i Cihângüşâ*, Tsh. Muhammed Kazvîni, Müessese-yi İntişarat-ı Nîgah, Tahran 1391.

DE HARTOG, Leo, *Russia and the Mongol Yoke*, British Academic Press, 1996.

DEVLET, Nadir, *Avrasya Fatih Cengiz Han*, Başlık Yayınları, İstanbul 2010.

DONUK, A. “Cüveyni ve Moğol Mezalimi”, *Tarih Dergisi*, 47, 2009, s. 47-57.

EKREM, Erkin, “Eski Türklerin Dini Şamanizm Mi Yoksa Tanrıçılık Mı?”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil, İstanbul 2015, s. 185-202.

EL-ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Mesaliku'l Ebsar fi memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kocabalı Yayınevi, 2001.

⁸⁵ Biran, *Makers of the Muslim Worlds: Chinggis Khan*, s. 131, 158.

FRANKE, Herbert, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yüan Dynasty", *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994, s. 3-85.

GIBBON, Edward, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. 11, Thomas Y. Crowell & Co, New York 1900.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

GÖMEÇ, Saadettin, "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies*, S. 2, 2006, s. 9-19.

GREGORY ABÛ'L FARAC (BAR HEBRAEUS), *Abû'l Farac Tarihi*, C. II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. R. Uzman, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1999.

GUMİLEV, L. N., *Etnogenez, Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

GUZMAN, Gregory G., "Reports of Mongol Cannibalism in the Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction", *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, Ed. Scott D. Westrem, Garland Publishing, 1991, s. 31-68.

HALPERIN, C. J., "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 43 (1), 1983, s. 239-261.

HAYKIRAN, K. R., "Mustafa Alican, Tarihin Kara Yazısı Moğollar", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXXVI, 2016, s. 751-754.

HODGSON, Marshall G. S., *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Vol. II, 1977.

İBNİ TAGRİBERDİ, *En-Nücümü'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İBNÜ'L-ESİR, *El Kâmil Fi't-Târih*, C. XII, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdulkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İMAM-I GAZALİ, *Devlet Başkanlarına Nasihatler (Nasihat-ül-Mülûk)*, Çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınları, 1995.

İZGİ, Özkan, "Tatar Adı Hakkında", *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 213-224.

JACKSON, Peter, *The Mongols and The West 1221-1410*, Harlow, 2005.

KAFALI, Mustafa, "Cengiz Han", *TDV. İA.*, C. 7, 1993, s. 367-369.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *Tarih Dergisi*, C. 5, S. 8, 1953, s. 105-136.

KAMALOV, İlyas (haz.), *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

- KHAZANOV, Anatoly M., “Muhammed ve Cengiz Han: Dünya İmparatorluğu İnşasında Din Faktörü”, Çev. M. Tural, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXIX, 2017, s. 479-502.
- KIM, Hodong, “The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia”, *Journal of Central Eurasian Studies*, Vol. 1, December 2009, s. 15-42.
- KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997.
- LEWIS, Bernard, “The Mongols, the Turks and the Muslim Polity”, *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 18, 1968, s. 49-68.
- MATTHEW PARIS, *English History*, Vol. I, Ed. J. A. Giles, London 1852-1854.
- MOFFETT, S. H., *A History of Christianity in Asia*, Orbis Books, 1998.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, Çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- MORGAN, David, “İbn Battūta and the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11, No. 1, 2001, s. 1-11.
- MORGAN, David, “Persian Perceptions of Mongols and Europeans”, *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, ed. Stuart B. Schwartz, Cambridge University Press, 1995, s. 201-217.
- MORGAN, David, *The Mongols*, Basil Blackwell, 1987.
- MURTAZAVİ, Menuçih, “Din ve Mezheb der Ahd-i İlhânân-i İrân”, *Neşriyye-i Danişkede-i Edebiyat-ı Tebriz*, X/I, Tahran 1337, s. 17-80.
- NICOLLE, David, *The Mongols Warlords: Genghis Khan, Kublai Khan, Hulegu, Tamerlane*, Firebird Books, 1990.
- NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZCAN, A. T., “Mustafa Alican, Tarihin Kara Yazısı Moğollar”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, S. 1, 2018, s. 167-180.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “İlhanlılar'da Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *MUTAD*, V (I), 2018, s. 73-91.
- PENG DA YA ve XIU TING, *Hei Ta shi lu (Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012.
- PHILLIPS, J. R. S., *The Medieval Expansion of Europe*, Oxford University Press, New York 1988.
- PLANO CARPINI, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245-1247)*, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015.

- RATCHNEVSKY, Paul, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, trans. T. N. Haining, Blackwell, 1992.
- RAZİ (DAYA), Najm al-Din *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (Mersad al-'ebad men mabda' ela 'l-ma'ad), Trans. H. Algar, New York 1982.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih*, I, Neşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevi, Tahran 1373.
- RICOLDUS DE MONTE CRUCIS, *Doğu Seyhatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- ROSSABI, Morris, *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, Çev. E. Uşşaklı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınları, 2001.
- ROUX, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- RUBRUK (RUYSBROECKLİ WILLEM), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. P. Jackson-D. Morgan, Kitap Yayınevi, 2010.
- RUGOFT, Milton, *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, Çev. Hande Loddo, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- RUOTSALA, Antti, *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki 2001.
- SAUNDERS, J. J., *Muslims and Mongols*, Whitcoulls Ltd, 1977.
- SHAO HUNG, *Meng Ta Pei lu (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, İstanbul 2012.
- SIMON DE SAINT QUENTIN, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV, Alanya 2006.
- SÜLEYMAN NAZİF, "Cengiz Hastalığı", *İctihad*, 72, 1329, s. 1573-1574.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed bin Ali bin Muhammed, *Mecma'u'l-ensab fi't-tevârih*, Tas. Mir Haşim Muhaddis, Enteserat-i Emir Kebir, Tahran 1363.
- TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-Ortaçağ: Feodal Dünya*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- THOMAE ARCHIDIACONI SPALATENSIS, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum/Archdeacon Thomas of Split History of the Bishops of Salona and Split*, Ed. and trans. D. Karbic-M. M. Sokol-J. R. Sweeney, Central European University Press, Budapest 2006.
- TOGAN, İsenbike, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 235-255.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, "Çingiz Adı Hakkında", *Belleten*, C. V, S. 19, 1941, s. 267-276.

TURAN, Osman, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, No. 4, 1955, s. 77-90.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

YAKUBOVSKIY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.